

KÖNYVISMERTETÉSEK

Takács Zsuzsanna Mária: Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején.

Trezor Kiadó, Budapest. 2020. 566 o.

Donáth Péter legújabb monográfiája a szerző eddig megjelent műveinek méltó folytatása, sőt nemcsak folytatása, hanem azok kiegészítése is, az ott már korábban megjelent, korszakra vonatkozó ismeretek mélyebb megértését teszi lehetővé. A téma iránt érdeklődők és kutatók számára nem kell bemutatnunk a szerző több évtizedes munkásságát, mellyel a magyar tanítóképzés fejlődéstörténete mellett a képzőintézeti tanárok és diákok társadalmi rétegződésének szisztematikus feltárására vállalkozott. Jelen munkája korábbi kutatásaihoz hasonlóan az általános, korszakra vonatkozó ismeretek mellett az egyes intézményeken, tanáraikon, valamint a diákok sorsán keresztül mutatja be a magyar történelemnek egy kevésbé feltárt időszakát, mely az 1918-as eseményekkel vette kezdetét és a trianoni békeszerződéssel zárult. E két év eseményei állnak a monográfia középpontjában, s a szerző a lehető legszélesebb forrásbázisra építkezve tárja eléink az intézménytörténetek mellett az egyes emberek személyes történeteit.

Donáth Péter eddig megjelent írásaihoz hasonlóan most is a teljesség igényével és a lehető legszélesebb spektrumból származó primer forrásanyagra – 29 levéltár anyaga mellett a korszak országos és helyi sajtójára – építkezve állítja az olvasók elé e rövid időszak eseményeit, tizenöt év kutatói munkáját. „A reménytelen reménye”, írja monográfiája szubjektív előszavának címében a szerző, amivel ő maga hívja fel a figyelmet arra, ami sokak számára munkája olvasásának fő nehézségét is jelenti, vagyis a 42 ívnyi szövegre „pedagógus kisemberek” életéről. Vajon ki fogja ezt a kötetet kézbe venni és olvasni? Joggal merülhetett fel a kérdés nemcsak a szerzőben, hanem jelen recenzió írójában is, mikor világunk a rövid, könnyű nyelvezetű szövegek felé fordul, és ijedten tekint egy vastkos, több mint 500 oldalas kötetre, mely szép magyar nyelvünk minden kincsét magában hordja és a történelmi munka évszázados hagyományain alapul. De az első ijedtség ellenére bátran ajánlom a könyvet minden olvasni szerető és a téma iránt érdeklődő számára – nem feltétlenül csak azoknak, akik kutatásaik, tanári munkájuk során vagy éppen a vizsgájukra készülve találkoznak vele. A monográfia ugyanis olyan információkkal gazdagítja az általános magyar történelemtől való ismereteket

az 1918–1920 közötti időszakra vonatkozóan, melyek az egész magyar társadalmat átalakító események mélyebb megértését teszik lehetővé. A könyv különálló és mégis szorosan egymáshoz kapcsolódó fejezeteiből akár csak egy-egy részt – például egy személy vagy egy intézmény történetét – elolvasva is teljes egészet, kerek történetet kapunk. Az összetartozást, a többi fejezethez való kapcsolódási pontokat pedig a lábjegyzetekben rejlő előre- vagy hátrautalással teszi láthatóvá a szerző, így a fejezetek önálló esettanulmányokként is értelmezhetővé válnak, miközben szerves egységet alkotnak. Az iskola ráadásaként olyan téma, mely mindenki életében megjelenik saját élményként, és szüleink, nagyszüleink révén egy korábbi korszak oktatási rendszeréről is sokat hallhatunk. A kötet olvasása során pedig déd-, illetve ükszüleink gyermekkorának egy szeletébe nyerhetünk bepillantást.

A Donáth Péter által alkalmazott szövegalkotás révén – melyet korábbi munkái során már megismerhettünk –, melynek legfontosabb részét képezik a hosszú, forrásokból származó idézetek, feltárulnak az akkor élők gondolatai, motivációi. Erről így ír a szerző: *„A történész mesterség/hívotás érdekessége, szépsége, hogy a források alapos tanulmányozása révén izgalmas, a közkeletű elképzelésektől, s a politikai-világnézeti szekértáborok egyszerűsítő sémáitól igencsak eltérő históriák feltárója, krónikása lehet.”* (77. o.) Pontosabban ezen szövegek olvasásakor válik lehetővé számunkra az adott események tükrében saját véleményünk kialakítása, hiszen a szerző egyik nagy érdeme, hogy nem foglal állást, hanem objektíven tájékoztat minket. Arról is, hogyha nem talált megfelelő mennyiségű forrást az adott személyre vagy oktatási intézményre vonatkozóan, így a megmaradt kevésből állíthatjuk fel saját értelmezésünket. Ez adja természetesen a kötet olvasói számára a következő nehézséget is, hiszen így nem egy „kész véleményt” kapunk, hanem nekünk kell gondolatainkat rendezni, széleskörűen tájékozódni az adott korszakra vonatkozóan. Az olvasást és az értelmezést segíti viszont a monográfia mély tagolása, hiszen az öt nagyobb fejezet mindegyike apróbb részekre, rövidebb esettanulmányokra bomlik, melyeket a szerző rövid kiegészítései, a pró és kontra vélemények ismertetése zárja. Ha pedig az olvasót nem tántorítja el a főszöveg mennyisége, a nem kis terjedelmű lábjegyzetek még alaposabban tárják elének az információkat. Sokszor pont ott rejtőzik az igazi meglepetés egy személyre vagy eseményre vonatkozóan, valamint itt találjuk meg a lassan történészekre is kevésbé jellemző, végletekig precíz hivatkozási jegyzéket. Itt többször találkozunk csak figyelemfelhívó ismeretátadással, kik és milyen munkáikkal járulnak hozzá az adott téma bővebb értelmezéséhez. Ezzel is mutatja számunkra az elhivatott történész témában való olvasottságának kiterjedtségét, a (fiatal és idősebb) kutatótársai által írott munkákra való nyitottságát. Emellett többször is itt találjuk meg a szerző kiszólását olvasóihoz, melyben magyarázatot kíván

adni egy-egy hiányosságra, mely a források szűkösségéből adódik (pl. 93. o., 286. lábjegyzet). Ilyen megjegyzéseket találhatunk a szöveg közben is, ahol inkább arra hívja fel a figyelmet, ha éppen egy-egy szövegrészt ő kurzivál, emel ki a többi közül. Előrelátását mutatja az, hogy a mai olvasó számára sok esetben ismeretlen kifejezéseket rögtön az idézett szövegben, zárójelben magyarázza meg, ezzel könnyítve a szöveg jobb megértését (pl. 51. o.: *diluálni, blaszfémia*). Ugyancsak a lábjegyzetekben találjuk meg a monográfiában szereplő személyekre életrajzi ismertetőjét, így senki sem maradhat „ismeretlen”.

A monográfia már korábban említett mély tagolása (5 nagyobb fejezet, valamint ezek belső tagolása), átgondolt szerkezete teszi lehetővé a kisebb-nagyobb fejezetek önálló egységként való olvasását is. Az első nagyobb fejezetben megismerhetjük az 1916 és 1918 közötti időszakot, az akkor kialakult polémiát a tanítóképzés fejlesztésére, a felsőfokú képzés kialakítására vonatkozóan. Ezt követi a második és harmadik nagyobb fejezet, melyek a képzőintézeteknek a Tanácsköztársaság időszakában bekövetkezett általános reformját, az átalakuló képzést ismertetik, valamint azok helyzetének változását 1918-tól 1920-ig (VKM-nek küldött jelentések, fennmaradt levelezés, korabeli oktatásügyi dokumentumok alapján). A megszállt területeken, a trianoni határokon kívül rekedt intézetek sorsának plasztikus bemutatása igazi kuriózuma a kutatásnak, mely során nemcsak a mindkét oldalon álló katonák tetteit – fosztogatások, rekvirálások, beszállásolások – láthatjuk, melyek szinte minden magyar képzőintézetet érintettek. Ismerteti a magyar kormányok elvárásait a határokon túl rekedt intézményekkel, tanáraikkal és a többi oktatási intézményben dolgozó pedagógussal szemben, emellett képet kaphatunk a csehszlovák, a román és a szerb megszállás alá került intézetek sorsáról.

A negyedik fejezettől kezdődik a kötet igazi nóvuma, mivel az előző három nagyobb fejezet rövidebb verzióját tanulmány formájában már megismerhették a téma iránt érdeklődők a *Neveléstörténet* folyóirat hasábjain.¹ Ez a fejezet a képzős diákoknak a forradalmak idején és az azt követő vizsgálatok során betöltött szerepére tér ki, jelezve a források szűkösségét is. Itt ismerhetjük meg, hogy a diákoknak milyen elképzelésük volt jövőbeni képzésükkel kapcsolatban, hogyan jelentek meg a különböző katonai alakulatokban, és miként hatottak rájuk a forradalmi eszmék. A kutatás nehézségeire a szerző maga is felhívja a figyelmet, mikor így fogalmaz: „...az egy évszázad elteltével a képzős diákok és tanárok forradalmakhoz való viszonyát vizsgáló kutató rendkívül ingoványos terepre

¹ Donáth Péter (2019a): A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. In: *Neveléstörténet*. XVI. évf. 1–2. sz. 7–52.; (2019b): A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig: az idegen megszállás, a katonai beszállásolások/behívások/leszerelések, a spanyolnátha-járvány és az ellátási nehézségek éveiben. In: *Neveléstörténet*, XVI. évf. 1–2. sz. 53–114.

merészkedik, szinte lehetetlen feladatra vállalkozik, különösen akkor, ha még tipizálni/kategorizálni is próbálja a vizsgált pedagógusok magatartását. Az alábbiakban – tudomásul véve, hogy a politikai-világnézeti szempontból sohasem semleges, »személyes tudással« rendelkező kutató csak a meglévő, szűkös forrásokra támaszkodva alkothat képet a történekről – nem tehet mást, mint-hogy hangsúlyosan felhívja ezen alapvető korlátra, körülményre olvasója figyelmét.» (163–164. o.)

A kötet legterjedelmesebb része az V. fejezet (211–510. o.), mely a képzőintézeti tanárok sorsának, 1918–1920 közötti szerepvállalásuknak a bemutatására vállalkozik. Itt tesz a szerző kísérletet arra, hogy kategóriákba rendezze a tanárok Tanácsköztársaság időszakához kapcsoló tevékenységét. Megtalálhatjuk az „alkalmazkodók” mellett az „aktív politikai szerepvállalókat”, az „átmeneti útítársakat”, de megismerhetjük a tanító- és tanítónőképzők eltérő reakciót, szerepvállalását is. Emellett pedig a sokszínűség és a reprezentativitás megőrzéséhez kapcsolódóan megjelennek a különböző felekezetekhez (római katolikus, evangélikus, református, izraelita) tartozó pedagógusok és az állami, valamint egyházi fenntartású intézmények közötti különbségek. Így válik teljessé a korabeli oktatásügy szereplőinek köre. Többen feltűnnek a fejezet különböző alrészében is, más-más szerepük kapcsán, így még erősebben fedezhetjük fel az eltérések mellett az összetartozás, a hasonlóság jeleit. Ezenkívül pedig felhívnom a figyelmet arra, hogy Donáth Péter korábbi munkáinak olvasói számára is akadnak ismerős személyek és intézmények legújabb könyvében. A 2008-ban megjelent, szintén hatalmas ismeretanyagot közlő munkájában – *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958*² – találkozhattunk már (csak egyet kiemelve példaként) Váczy Ferenc és a nagykőrösi képzőintézet történetével. Jelen munkában azonban még mélyebbre juthatunk e rövid időszak megértése szempontjából. Így láthatjuk, hogyan kapcsolódik össze több évtizednyi kutatómunka, már korábban megjelent monográfiák, tanulmányok révén a most megismert eredményekkel. Az V. fejezetet követő rövid összegző részben a szerző saját gondolatai mellett megtaláljuk azokat a kérdéseit, melyek további kutatásra ösztönzik fiatalabb kollégáit, ötleteket adva jó néhány doktori kutatáshoz. A kötet záró mondata pedig csak megerősíti Donáth Péter állandóan kíváncsi, az olvasói és kutatótársai véleményére egyaránt fogékony kutatói attitűdjét: *„Ez természetesen csak a jelen sorok írójának véleménye. A végső szó, az ítélet az olvasóé. Reflexióikat érdeklődéssel várom, előre is nagyon köszönöm.» (519. o.)*

A „pedagógus kisemberek” politikai forgószélben, sőt néha viharos időszakokban zajló élete, döntéseik kiváltó okai, majd azok utólagos szá-

² Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958*. Trezor Kiadó, Budapest.

monkérésére adott reakcióik a mai pedagógustársadalom számára szintén bírnak tanulsággal. Donáth Péter alapossága, a kutatott forrásanyag teljes feltárására való törekvésével, valamint szövegének élményszerű megfogalmazásával, a szubjektív érdeklődés és a kutatói objektivitás ötvözésével a fiatal magyar történészgeneráció számára, így e recenzió szerzőjének is, példaként szolgál. Kívánom, hogy még sokáig olvashassuk kutatói munkájának eredményeit, és hogy a szerző szavaival éljek, ez a recenzió szintén *„csak a jelen sorok írójának véleménye”*.